

PAÑCĪKARAṆAM

Een kleine verhandeling door Śrī Śaṅkaracārya

EN

VĀRTTIKA

(De vijf grove elementen)

Nadere detaillering van PAÑCĪKARAṆAM

Door Śrī Sureśvarāchārya
(Sri Śaṅkaracārya 's ware discipel)

Vertaling: Ferit Arav

Pañcikaraṇam Een kleine verhandeling door Śrī Śaṅkara

1. Aum. Gezegd wordt dat de Virāt de totale som van alle vijf vervijfvoudigde elementen en hun effecten is. Dit wordt het grofstoffelijke lichaam van de Ātman (ziel) genoemd. De wakende staat is die waarin de zinnen de kennis van objecten doen oprijzen. De Ātman die zich zowel met de wakende staat alsmede met het stoffelijke lichaam identificeert staat bekend als de Viśva. Deze drie (het stoffelijke lichaam, de wakende staat en de Viśva) tezamen worden met de letter 'A' in de monosyllabe Aum voorgesteld.

2. De vijf niet-vervijfvoudigde rudimentaire elementen (tanmātra's) en hun effect, het subtiele lichaam, vormen tezamen wat 'Hiranyagarbha' wordt genoemd. Het materiële subtiele lichaam kent zeventien bestanddelen, te weten: de vijf vitale krachten, de tien organen van waarneming en handeling, de geest en het intellect. Dat wordt het subtiele lichaam van de Ātman genoemd.

3. Wanneer de zintuigen stil of teruggetrokken zijn, de kennis die uit de indrukken van de wakende staat oprijzen, tezamen met de daarin waargenomen imaginaire objecten wordt de droomstaat genoemd. De Taijasa is de Ātman die zich met zowel de droomstaat alsmede met het subtiele lichaam identificeert. Deze drie (het subtiele lichaam, de droomstaat en de Taijasa, worden door de tweede letter 'U' in de monosyllabe Aum voorgesteld.

4. Verbonden met de reflectie van Puur-bewustzijn, wordt de Onwetendheid, die de Ātman verbergt en de oorzaak is van het grove alsmede subtiele lichamen, 'Avyākṛta' of het ongemanifesteerde genoemd. Dit wordt het causale lichaam van Ātman genoemd. Het is bestaand noch niet-bestaand, zelfs noch zowel bestaand en niet-bestaand; noch verschillend van, noch identiek aan, noch zowel verschillend van en identiek aan, Ātman. Deze onwetendheid is noch samengesteld noch niet-samengesteld, noch zowel samengesteld en niet-samengesteld, maar verwijderbaar door de kennis van de eenzelligheid van Brahman en de Ātman alleen.

5. Wanneer alle gedachten tezamen met het determinatieve intellect ophouden, terugval in zijn causale toestand, de staat van diepe slaap verschijnt. De persoonlijkheid die zich deze twee, namelijk het causale lichaam en de staat van diepe slaap, toe-eigent wordt als Prāṇa omschreven. Deze drie (het causale lichaam Onwetendheid, de staat van diepe slaap en de Prāṇa) worden door de derde letter 'M' in de monosyllabe Aum gesymboliseerd.

6. Nu, de 'A', de wakende persoonlijkheid, moet zich oplossen in de 'U', de droompersoonlijkheid, en de 'U' in 'M', met andere woorden de diepe-slaap-persoonlijkheid. Verder, de 'M' moet gereduceerd worden tot 'Aum' en 'Aum' in 'Ik'. Ik ben, de Ātman, de getuige van alles, het Absolute, van de aard van

Puur Bewustzijn; Ik ben niet Onwetendheid noch zijn effect maar Ik ben Brahman alleen, voorgoed zuiver, altijd verlicht, altijd vrij en absoluut bestaan. Ik ben de absolute gelukzaligheid, Eén zonder tweede en het innigst Bewustzijn. Verblijven in deze staat van absolute identificatie wordt samādhi of de staat van opperste-bewustzijn genoemd.

7. 'Dat zijt Gij', 'Ik ben Brahman', 'Bewustzijn-gelukzaligheid is Brahman', 'Dit Zelf is Brahman' enz. - al deze Śruti's, d.i. de Upanishaadse uitspraken, zijn directe verklaringen naar de eenzelvigheid van de Ātman, de individuele ziel, en Brahman. Dat is wat Pañcikaraṇam of 'vervijfvoudiging' wordt genoemd.

Hier eindigt de kleine verhandeling genaamd 'Pañcikaraṇam', opgesteld door Bhagavān Śrī Śaṅkarācārya.

Noot van de vertaler:

1. Samenvattend:

A = Viśva + totale som van alle stoffelijke objecten (Virāṭ) + wakende staat

U = Taijasa + totale som van alle subtiele objecten (Hiraṇyagarbha) + droomstaat

M = Prājña + het algehele causale lichaam (Avyākṛta) + diepe slaap staat.

2. Vervijfvoudiging (quintuplication) is in Pañcikaraṇam Vārttika (64 verzen) nader uitgelegd tevens als de vorming van de grofstoffelijke elementen uit de subtiele elementen (tanmātra's).

In dit verband Pañcikaraṇam Vārttika vers 3:

Uit dat (opperste Brahman) ontsproot Ether¹ (akaśam) die van de aard van geluid (śabda-tanmātra) is.

Uit Ether, Lucht (vāyuh) met het kenmerk van aanraken (tasten) (sparśatmakah) kwam tot bestaan.

Dan weer Licht (tejah), waarvan het kenmerk vorm (rūpātmakam) is, kwam voort.

Uit Licht ontstond Water (āpah) met smaak (proeven) (rasātmikah).

Uit Water ontstond Aarde (mahī) gekarakteriseerd door reuk (geur, ruiken) (Gandhātmikā).

---

¹ Op de vraag waarom Brahman vergankelijke vormen aanneemt wordt geantwoord dat zoals goud niet zonder vorm kan bestaan zo ook voor het zuiver bewustzijn (cit) niet mogelijk is zonder manifestatie te bestaan (Yoga Vāsiṣṭha V.1. 82.6).

Śrī Sureśvarāchārya's Vārttika over Pañcikaraṇam van Śaṅkara

1. 'Aum' openbaart de hoogste waarheid en is de essentie van alle Veda's. De methode van concentratie door dat 'Aum' wordt ter wille van hen die naar bevrijding streven, hier uitgelegd.
2. De Opperste Brahman, eeuwig vrij en onveranderlijk, bestond alleen. Dat, als gevolg van de opgelegde identiteit met Zijn eigen Māyā, werd, als het ware, het zaad van het universum als het ongevormde en onbenoemde.
3. Uit Dat ontstond Ether, met het kenmerk geluid. Uit Ether, Lucht, gekenmerkt met tast, kwam tot bestaan. Daarvan weer Licht met het kenmerk vorm was tot standgebracht. Uit het Licht ontstond Water, van de aard van smaak. Uit Water kwam Aarde tot bestaan met het kenmerk geur.
- 4, 5, 6. Ether heeft alleen het kenmerk van geluid. Lucht heeft het dubbele kenmerk van geluid en aanraking. Van Licht en vuur wordt gezegd dat het de drievoudige kenmerken bezit; geluid, aanraking en vorm. Water heeft vier kenmerken: geluid, aanraking, vorm en smaak. Aarde is begiftigd met vijf kenmerken: geluid, aanraking, vorm, smaak en reuk. Uit al deze subtiele elementen ontstond het grote, universele, allesdoordringende principe, genaamd 'Sutra'.
7. Deze subtiele elementen leveren de grove elementen waaruit VIRAT - de Macrokosmos of het geheel aan objecten - tot bestand kwam. De wijzen beschouwen deze elementen als grof alleen nadat ze het proces van vervijfvoudiging zijn ondergaan.
- 8-10. Elk van de verschillende elementen, Aarde enz., moet in twee gelijke delen worden verdeeld. Een van deze twee delen moet verder in vier gelijke delen worden verdeeld. Nu moet aan een helft van elk element een kwart van elk gehalveerde elementen worden toegevoegd voor de aanmaak van een grof element. Dus Ether zal vijf samenstellende delen tellen. Een helft zal bestaan uit Ether en de andere helft zal bestaan uit de vier delen die gezamenlijk door alle andere vier elementen zijn geleverd. Dat geldt ook in het geval van de andere vier elementen zoals Lucht enz.

11. De grove elementen zijn combinaties. Deze brengen de Virāt voort, dat is de gehele som van alle grofstoffelijke lichamen. Dit is het fysieke lichaam van de lichaamloze Ātman.

12. De ene ondeelbare Brahman doet zich door illusie als drievoudig voorkomen maar niet in werkelijkheid. Deze drie vormen zijn 'het domein van de goden', 'het domein behorende tot het lichaam' en 'het domein van de elementen'.

13. De zintuigen, gestimuleerd door de betreffende goden, doen kennis van objecten oprijzen. Die kennis, dat uit het gewaarworden van externe objecten zoals geluid enz. komt, wordt de wakende staat genoemd.

14. Het zintuig van horen (oor) hoort bij het lichaam, terwijl wat gehoord wordt, namelijk geluid, behoort tot het domein van de elementen. En de kwarten², in dit verband, wordt gezegd, moet tot het domein van goden te worden aangerekend.

15. Over het tastzintuig (huid), wordt gezegd, dat het behoort tot het lichaam, en wat aangeraakt wordt gekenmerkt door de zin van aanraking, behoort tot het domein van de elementen. En de god van lucht is hier de heersende godheid.

16. Het zintuig van zien behoort tot het lichaam. Dat wat gezien wordt, gekenmerkt door vorm, behoort tot het domein van de elementen, en de Zon is de overeenkomende godheid in het domein van goden.

17. Het zintuig van smaak behoort tot het lichaam en wat door de tong geproefd wordt, behoort tot het domein van de elementen, De god Varuna, is de heersende godheid in de tong.

18. Van het reukzintuig, wordt gezegd, tot het lichaam te behoren. Dat wat geroken wordt, hebbende de aard van geur, behoort tot het domein van elementen, en de Aarde-god is daar de heersende godheid.

19. Er wordt gezegd dat het orgaan van spraak tot het lichaam behoort, waarbij wat gesproken wordt, zijnde van de aard van geluid, behoort tot het domein van elementen. De god van vuur is daar de heersende godheid.

---

² Met de kwarten geassocieerde godheden die in de vorm van de zin van horen binnen in de oren zijn getreden.

20. Het orgaan van de handen, wordt er gezegd, behoort tot het lichaam. Dat wat gehanteerd wordt behoort tot het domein van de elementen, en de god Indra, is daar de heersende godheid.

21. Het orgaan van de voeten, wordt er gezegd, behoort tot het lichaam. Dat wat in dit verband het object of de plaats van bestemming is behoort tot het domein van de elementen, en de god Indra, is daar de heersende godheid.

22. Het orgaan van uitscheiding is binnen het domein van het lichaam. Uitscheiding behoort tot het domein van de elementen. De god van de dood is de heersende godheid.

23. Het geslachtsorgaan behoort tot het lichaam. Het oogmerk van plezier is de corresponderende factor in het domein van de elementen. De god Prajapati is de heersende godheid.

24. Over de geest wordt gezegd dat het tot het domein van het lichaam behoort. Waaraan gedacht wordt behoort tot het domein van de elementen. De maan-god is de heersende godheid van de geest.

25. Het determinatieve intellect (buddhi) behoort tot het domein van het lichaam, waarbij al wat daaraan wordt onderworpen behoort tot het domein van de elementen. De god Bṛhaspati is de heersende godheid.

26. Evenzeer, het gevoel van ego is in de sfeer van het lichaam, en al wat met betrekking tot het gevoel van ego wordt uitgevoerd behoort tot het domein van de elementen. De god Rudra is de heersende godheid.

27. Het vermogen tot overweging (citta), wordt er gezegd, in de sfeer van het lichaam is, en dat wat het object van redenering is tot het domein van de elementen behoort. Kshetrajña, of het getuige Bewustzijn, is de overeenkomende godheid in het domein van de goden.

28. Onwetendheid (tamas), wordt er gezegd, dat het in de sfeer van het lichaam is, waarbij veranderingen die daarin plaatsvinden tot het domein van de elementen behoort. De opperste Godheid (Īśvara) is de heersende godheid.

29. Aldus, met 'wakende staat' wordt bedoeld de kennis van de desbetreffende objecten die voortkomt uit de werking van de zintuigen, zowel

uitwendig als inwendig, bijgestaan door hun overeenkomende godheden.

30. Dat wat Zichzelf identificeert met zowel de wakende staat als het lichaam, dat de zetel van de zinnen is, wordt beschreven als Viśva.

31. Deze Viśva (het individuele bewustzijn dat zich met de wakende staat en het fysieke lichaam identificeert) moet als identiek aan Virāt (het microkosmische bewustzijn) worden beschouwd zodat dualiteit overstegen kan worden.

32, 33, 34. De vijf waarnemingsorganen zijn de zintuigen van horen, aanraking, zien, ruiken en smaak. Er zijn ook vijf organen van handelen, n.l. dat van spraak, handen, voeten, uitscheiding en voortbrengen. Er zijn vier interne organen, n.l. de geest, het intellect, het ego en het apparaat van overweging. De geest overweegt de pro's en contra's van een onderwerp, en het intellect is het vermogen dat keuzes maakt.

Evenzeer, het beginsel van ego, zegt men, van de aard van het gevoel van eigenaarschap is, en, Citta of geheugen die factor is dat herinnert.

35, 36, 37.1. De Prāṇa, Apāna, Vyāna, Udāna en Samāna - al deze worden de vijf vitale krachten genoemd. De subtiele elementen zijn eveneens vijf in getal; te weten: ether, lucht, vuur, water en aarde. Al deze vijf groepen tezamen met onwetendheid (onwetendheid van onze ware aard), verlangen en handeling - ook de acht steden genoemd - gaan het subtiele (linga) lichaam vormen. Dit is het illusoire subtiele lichaam van het binnenste Zelf of Ātman.

37.2, 38. Droom is de staat bedongen door de non-activiteit van de zintuigen, met betrekking tot de potentie van de indrukken van de wakende staat en het functioneren van bewustzijn in de rol van subject en object (waarnemer en waargenomene). Het ego dat het gevoel van eigenaarschap in relatie tot beiden heeft (de droomstaat en het subtiele lichaam) wordt 'Taijasa' genoemd.

39.1. De wijze moet deze Taijasa als identiek aan Hiranyagarbha, het geheel van subtiele objecten, beschouwen.

39.2, 40. Verbonden met de reflectie van Puur Bewustzijn, vormt de onwetendheid van de Ātman - de oorzaak van de grove en subtiele lichamen - het Ongemanifesteerde (d.i. on-genaamd, on-gevormd). Dit

is noch bestaand noch niet-bestaand, noch beiden bestaand en niet-bestaand. Het is noch verschillend van, noch gelijk aan Ātman.

41. Het bestaat noch uit delen, noch is het onsamengesteld, zelfs noch samengesteld noch onsamengesteld. Vanwege zijn onwerkelijkheid, is het vatbaar voor eliminatie door de realisatie van de gelijkheid van Brahman en Ātman.

42. In analogie met de banyanboom in het zaad, wanneer alle gedachten verdwijnen en wanneer het determinerende intellect opgaat in zijn causale staat, breekt de staat van diepe slaap aan.

43. De persoonlijkheid die deze twee (de diepe slaap en het causale lichaam) toe-eigent wordt Prājña genoemd. Men dient deze Prājña als het gelijke te beschouwen van de Grote Oorzaak van het Universum Īśvara.

44. De Ultieme Realiteit die één, en van de aard van Puur Bewustzijn is, verschijnt ten gevolge van illusie als de menigte in de vormen van Viśva, Tajjasa, Prājña, Virāt, Sutra (Hiraṇyagarbha) en Akasha.

45. De drie vormen, Viśva, Tajjasa en Prājña, Moet beschouwd worden als gelijke respectievelijk met Virāt, Sutatma en Akshara, zodat het niet-bestaan van deze entiteiten kan worden vastgesteld.

46. 'Aum' is de gehele universum gevormd door de drie zelve Viśva, Tajjasa en Prājña. Dit is zo omdat er uiteindelijk geen verschil bestaat tussen naam en het genoemde (entiteit) en ook omdat deze twee nimmer als wederzijdse scheiding gekend worden.

47. Het onderdeel 'A' is Viśva, en de letter 'U' wordt als Tajjasa beschouwd, terwijl de laatste letter 'M' één met Prājña is. Dus de gelijkheid van deze samenstellende delen van 'Aum' en de drie zelve moet in de juiste wijze begrepen worden.

48. Contemplerend met grote zorg op deze grote waarheid, zelfs voorafgaand aan het dagen van Samādhi, dient men al dit op progressieve wijze op te lossen in de volgorde van grove, subtiele en causale staten in de Opperste Ātman, dat van de aard van Puur Kennis is.

49. De wakende persoonlijkheid van Viśva, gesymboliseerd door 'A' moet opgelost worden in 'U' (dat is de droom-persoonlijkheid). De subtiele stralende persoonlijkheid van droom, de Tajjasa, gesymboliseerd

door 'U' moet opgaan in 'M' (dat is de persoonlijkheid van diepe slaap). Wederom, de Prājña, het diepe-slaap Bewustzijn gesymboliseerd door 'M' en die de causale persoonlijkheid is, moet teruggebracht worden naar de Ātman, of de natuur van Puur Bewustzijn.

50, 51. Ik ben de Atman, Puur Bewustzijn, eeuwig pure intelligentie van de Absolute, altijd vrij en Eén zonder een tweede. Ik ben de oneindige Gelukzaligheid. Ik ben Vasudeva, de alles doordringende Opperste Essentie en Ik ben Aum. Aldus begrijpend moet ook het contemplatieve vermogen opgaan in de uiteindelijke getuige, het Absolute Ātman.

52. Wanneer de contemplatieve geest is opgegaan in de Ātman, Puur Bewustzijn, mag het niet verstoord worden. Men dient dan als het Oneindige Bewustzijn, gelijkend op de volle en bewegingsloze oceaan, te verblijven.

53. Op deze wijze door constante praktijk realiseert een aspirant, begiftigd met vertrouwen en overgave en die de zinnen en kwaad heeft overwonnen, de Ātman, de Ene zonder tweede.

54. De ervaringswereld in zijn geheel is van de aard van smart, aan het begin, in het midden en aan het einde. Daarom, na afstand doen van alles, dient een aspirant standvastig in Waarheid te verblijven.

55. Voor hem, die de allesdoordringende Ātman ziet, van de aard van opperste vrede en gelukzaligheid en de enige werkelijkheid, blijven er niets meer te bereiken, en niets meer te worden geweten.

56. De wijze mens bereikt het hoogste punt van het leven, heeft niets meer te verrichten, en dus wordt eeuwig vrij terwijl hij leeft.

57. Soms, zelfs wanneer hij in het gewone verloop van het leven gewaar wordt van dualiteit, ziet hij dat in werkelijkheid niet als verschillend van de altijd-bewuste Ātman, omdat Bewustzijn stroomt in en door alles.

58. Bovendien, ziet de mens van perfectie de wereld van dualiteit als onwerkelijk, zoals het zien van twee manen wetende de werkelijkheid al die tijd. Zijn geest en hart door en door vol met de Ātman, ziet hij deze wereld niet.

59. De Upaniṣad zegt, "Zo lang prarābdha duurt enz.". In geval van een bevrijde functioneert prarābdha, zonder de potentie van begoocheling, alleen als verschijningen zoals het lichaam enz..

60-62. Nadat de overgebleven Prarābdha is doorlopen, bereikt de verlichte de staat van Viṣṇu, het Opperste Werkelijkheid, die:

- vrij is van de duisternis van Onwetendheid en ontdaan van alle verschijningen,
- is van de aard van vlekkeloos bewustzijn en absolute zuiverheid,
- noch af te wijzen noch toe te laten is,
- van de aard van zelfstralende bewustzijn en Gelukzaligheid is,
- overstijgt de geest en spraak, en het onderscheid van naam en het genoemde.

63. Deze verhandeling behoort door de zoekers naar zelfrealisatie bestudeerd en op de juiste wijze begrepen te worden. Men dient de studie van deugden als nederigheid, dienstbaarheid uit het hart enz. aan de leraar voor te leggen.

64. Hij die uitmunt in het begrijpen en in onthechting van aardse en hemelse soort plezier, in ernst tot eenwording met het Opperste streeft, dient deze wetenschap grondig in praktijk brengen gedurende de schemering van zijn gehele leven.

* * *

Pañcikaraṇam

Śaṅkara

om

śrīmacchaṅkarācāryaviracitam pañcīkaraṇam
om pañcīkṛtapañcamahābhūtāni tatkāryaṁ
ca sarvaṁ virāḍityucyate |

etatsthulaśariramātmanaḥ |
īndriyairarthopalabdhirjāgaritam |
tadubhayābhimānyātmā viśvaḥ |
etat trayamakāraḥ || 1||

apañcīkṛtapañcamahābhūtāni pañcatanmātraṇi
tatkāryaṁ ca pañca prāṇāḥ daśendriyāṇi
manobuddhiśceti saptadaśakaṁ liṅkam bhautikam
hiraṇyagarbha ityucyate |
etatsūkṣmaśariramātmanaḥ || 2||

karaṇeṣūpasamhṛteṣu jāgaritasamskārajaḥ pratyayaḥ
saviṣayaḥ svapna ityucyate |
yadubhayābhimānyātmā tajasaḥ |
etat trayamukāraḥ || 3||

śārīradvayakāraṇamātmājñānaṁ
sābhāsamavyākṛtamityucyate |
etat kāraṇaśarīramātmanaḥ |
tacca na sannāsannāpi sadasanna bhinnaṁ nābhinnaṁ
nāpi bhinnābhinnaṁ kutaścit
na nīravayavaṁ na sāvayavaṁ
nobhayaṁ kintu
kevalabrahmātmaikatvajñānāpanodyam || 4||

sarvaprakārajñānopasamhāre buddheḥ
kāraṇātmanā'vasthānaṁ suṣuptiḥ |
tadubhayāmimānyātmā prājñāḥ |
etat trayam makāraḥ || 5||

akāra ukāre ukāro makāre makāra oṅkāre
oṅkāro'hamyeva |
ahamātmā sāksī kevalaścinnmātrasvarūpaḥ
nājñānaṁ nāpi tatkāryaṁ kintu
nityaśuddhabuddhamuktasatyasbhāvaṁ

paramānandādvayaṃ pratyagbhūtacaitanyaṃ brahmai
vāhamasmītyabhedenāvasthānaṃ samādhiḥ || 6||

tattvamasi brahmahamasmi prajñānamānandaṃ brahma
ayamātmā brahma ityādiśrutibhyaḥ || 7||

iti pañcīkaraṇaṃ bhavati ||

iti śrīśaṅkarācāryaviracitaṃ pañcīkaraṇaṃ ||

pañcīkaraṇavārttikam

śrīsureśvarācāryakṛta

omkāraḥ sarvavedānāṃ sārastattvaprakāśakaḥ |
tena cittasamādhānaṃ mumukṣuṇāṃ prakāśyate || 1||

āsīdekaṃ paraṃ brahma nityamuktamavīkriyam |
tatsvamāyāsamāvesād bījamavyākṛtātmakam || 2||

tasmādākāśamutpannaṃ śabdatanmātrarūpakam |
sparśātmakastato vāyustejourūpātmakam tataḥ || 3||

āpo rasātmikāstasmāttābhyo gandhātmikā mahi |
śabdaikaguṇamākāśaṃ śabdasparsāguṇo marūt || 4||

śabdasparsārūpaguṇaistriguṇaṃ teja ucyate |
śabdasparsārūparasaguṇairāpaścaturguṇāḥ || 5||

śabdasparsārūparasagandhaiḥ pañcaguṇā mahī |
tebhyaḥ samabhavatsūtraṃ bhūtaṃ sarvātmakam mahat || 6||

tataḥ sthūlāni bhūtāni pañca tebhyo virāḍabhūt |
pañcīkṛtāni bhūtāni sthūlānītyucyate budhaiḥ || 7||

prthivīyādīni bhūtāni pratyekaṃ vibhajed dvidhā |
ekaikaṃ bhāgamādāya caturdhā vibhajetpunaḥ || 8||

śekaikaṃ bhāgamekasmin bhūte samveśayetkramāt |
tataścākāśabhūtasya bhāgāḥ pañca bhavanti hi || 9||

vāyvādibhāgāśctvāro vāyvādiṣvevamādiśet |
pañcīkaraṇametatsyādityahustattvavedinaḥ || 10||

pañcakṛtāni bhūtāni tatkāryaṃ ca virāḍ bhavet |
sthūlaṃ śārīrametatsyādaśārīrasya cātmanaḥ || 11||

adhidaivatamadyātmmadhibhūtamiti tridhā |
ekam brahma vibhāgena bhramādmāti na tattvataḥ || 12||

indriyairarthavijñānam devatānugrahāntivataih |
śabdādiviṣayaṁ jñānam tajjāgaritamucyate || 13||

śrotramadyātmmamityuktaṁ śrotavyaṁ śabdalaakṣaṇam |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ diśastatrādhidaivatam || 14||

tvagadyātmmamiti proktaṁ spraṣṭavyaṁ sparsālakṣaṇam
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ vāyustatrādhidaivatam || 15||

cakṣuradyātmmamityuktaṁ draṣṭavyaṁ rūpalakṣaṇam |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁādityo'trādhidaivatam || 16||

jihvā'dhyātmaṁ tayā'svādyamādhibhūtaṁ rasātmakam |
varūṇo devatā tatra jihvāyāmadhidaivatam || 17||

dhrānamadyātmmamityuktaṁ dhrātavyaṁ gandhalakṣaṇam |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ pṛthivyatrādhidaivatam || 18||

vāgadyātmmamiti proktaṁ vaktavyaṁ śabdalaakṣaṇam |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁagnistatrādhidaivatam || 19||

hastāvadhyātmmamityuktaṁādātavyaṁ ca yadmavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁindrastatrādhidaivatam || 20||

pādāvadhyātmmamityuktaṁ gantavyaṁ tatra yadmavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ viṣṇustatrādhidaivatam || 21||

pāyurindriyamadyātmaṁ visargastatra yo bhavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ mṛtyustatrādhidaivatam || 22||

upasthendriyamadyātmaṁ sṛyādyānandasya kāraṇam
adibhūtaṁ tadityuktaṁadhidaivaṁ prajāpatiḥ || 23||

mano'dhyātmmamiti proktaṁ mantavyaṁ tatra yadmavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ candrastatrādhidaivatam || 24||

buddhiradyātmmamityuktaṁ boddhavyaṁ tatra yadmavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁadhidaivaṁ bṛhaspatiḥ || 25||

aḥaṅkārastathā'dhyātmmahaṅkartavyameva ca |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ rudrastatrādhidaivatam || 26||

citamadyātmmamityuktaṁ cetavyaṁ tatra yadmavet |
adhibhūtaṁ tadityuktaṁ kṣetrajño'trādhidaivatam || 27||

tamo'dhyātmatmiti proktaṃ vikārastatra yo bhavet |
adhibhūtaṃ tadityuktaṃśvaro'trādhidaivatam || 28||

bāhyāntaḥkaraṇairevaṃ devatānugrahānvitaiḥ |
svaṃ svaṃ ca viśyajñānaṃ tajjāgaritamucyate || 29

yeyaṃ jāgaritāvasthā śarīraṃ karaṇāśrayam |
yastayorabhimānī syadviśva ityabhidhīyate || 30||

viśvaṃ vairājarūpeṇa paśyedmedanivṛttaye |
jñānendriyāṇi pañcaiva pañca karmendriyāṇi ca || 31||

śrotratvaṅnayanaghrāñajihvā dhīndriyapañcakam |
vākpañipādapāyūpasthāḥ karmendriyapañcakam || 32||

manobuddhirahaṅkāraścittaṃ ceti catuṣṭayam |
saṅkalpārvayaṃ manorūpaṃ buddhirniścayarūpiṇī || 33||

abhimānātmakastadvadahaṅkāraḥ prakīrtitaḥ |
anusandhānarūpam ca cittamityabhidhīyate || 34||

prāṇo'pānastathā vyāna udānārvyastathaiva ca |
samānaśceti pañcāitāḥ kīrtitāḥ praṇavṛttayaḥ || 35||

khavāvyagnyambukṣītayo bhūtasūkṣmāṇi pañca ca |
avidyākāmakarmāṇi liṅgaṃ puyeṣṭakaṃ viduḥ || 36||

etatsūkṣmaśarīraṃ syānmāyikaṃ prātyagātmanaḥ |
karaṇoparame jāgratsaṅkārotthaṃ prabodhavat || 37||

grāhyagrāhakarūpeṇa sphuraṇaṃ svapna ucyate |
abhimānī tayoryastu taijasaḥ parikīrtitaḥ || 38||

hiraṇyagarbharūpeṇa taijasaṃ cintayed budhaḥ |
caitanāyābhāsakhacitaṃ śarīradvayakāraṇam || 39||

ātmaññānaṃ tadavyaktamavyākṛtamitīryate |
na sannāsanna sadasadminnābhinnaṃ na cātmanaḥ || 40||

na sabhāgaṃ na nirbhāgaṃ na cāpyubhayarūpakam |
brahmātmaikatvavijñānaheyaṃ mithyātvakāraṇāt || 41||

jñānānāmupasamhāro budveḥ karaṇatāsthitiḥ |
vaṭabīje vaṭasyeva suṣuptirabhidhīyate || 42||

abhimānī tayoryastu prājña ityabhidhīyate |
jagatkāraṇarūpeṇa prājñātmānaṃ vicintayet || 43||

viśvataijasasaṣupta virāṭ sūtrākṣarātmabhiḥ |
vibhinnamiva sañmohādekaṁ tattvaṁ cidātmakam || 44||

viśvādikatrayaṁ yasmādvairājāditrayātmakam |
ekatvenaiva sampāśyedyābhāvaprasiddhaye || 45||

omkāramātramakhilam viśvaprājñādilakṣaṇam |
vācyavācakatābhedādbhedenānupalābdhitaḥ || 46||

akāramātraṁ viśvaḥ syādukārastaijasaḥ smṛtaḥ |
prājño makāra ityevaṁ paripaśyetskrameṇa tu || 47||

samādhikālātpreveṁ vicintyātiprayatnataḥ |
sthūlasūkṣmakramātsarvaṁ cidātmani vilāpayet || 48||

akāraṁ puruṣaṁ viśvamukāre pravilāpayet |
ukāraṁ taijasaṁ sūkṣmaṁ makāre pravilāpayet || 49||

makāraṁ karaṇaṁ prājñaṁ cidātmani vilāpayet |
cidātmā'haṁ nityāśuddhabuddhamuktasadadvayaḥ || 50||

paramānandasandohavāsudevo'hamomiti |
jñātvā vivecaṁ cittaṁ tatsākṣiṇi vilāpayet || 51||

cidātmani vilīnaṁ cettaccittaṁ naiva cālayet |
pūrṇabodhātmanā'sīta pūrṇācalasamudravat || 52||

evaṁ samāhito yogī śraddhabhaktisamanvitaḥ |
jitendriyo jitakrodhaḥ paśyedyātmānamadvayam || 53||

ādīmādhyāvasāneṣu duḥkhaṁ sarvamidaṁ yataḥ |
tasmātsarvaṁ parityajya tattvaniṣṭho bhavetsadā || 54||

yaḥ paśyetsarvagaṁ śāntamānandātmānamadvayam |
na tena kiñcidāptatyaṁ jñātavyaṁ vāvaśiṣyate || 55||

kṛtakṛtyo bhavedvidvāñjīvanmukto bhavetsadā |
ātmanyevārūḍhabhāvo jagadetanna vīkṣate || 56||

kadācidavyavahāre tu dvaitaṁ yadyapi paśyati |
bodhātmavyatirekeṇa na paśyati cidanvayāt || 57||

kintu paśyati mithayaiva diñ mohenduvibhāgavat |
pratibhāsaḥ śarīrasya tadā'prārabdhasaṅkṣayāt || 58||

tasya tāvadeva ciramityādi śrutirabravīt |
prārabdhasyānuvṛttistu muktasyābhāsamātrataḥ || 59||

sarvadā mukta eva syājñātatattvaḥ pumānasau |
prārabdhabhogaśeṣasya sañkṣaye tadanantaram || 60||

avidyātimirātītaṁ sarvābhāsavivarjitam |
citanyamamalaṁ śuddhaṁ manovācāmagocaram || 61||

vācyavācakanirmuktaṁ heyopādeyavarjitam |
prajñānaghanamānandaṁ vaiṣṇavaṁ padamaśnute || 62||

idaṁ prakaraṇam yatnājñātavyaṁ bhagavattamaiḥ |
amānitvādiniyamairgurūbhaktiprasādataḥ || 63||

imāṁ vidyāṁ prayatnena yogī sandhyāsu sarvadā |
samabhyasedihāmutrabhogānāsaktadhīḥ sudhīḥ || 64||

iti śrīmatsuresvarācāryaviracitaṁ pañcīkaraṇavārttikaṁ sampūrṇam ||

* * *